

MAKTABGACHA VA BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA TOLERANTLIKNI SHAKLLANTIRISHDA BADIY ADABIYOTNING O‘RNI

Hasanova Dildoraxon Yunusjon qizi

Qo‘qon Davlat Universiteti

70110201-ta‘lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi

(maktabgacha ta‘lim) mutaxassisligi

II bosqich magistranti

Annotatsiya: Mazkur ishda maktabgacha va boshlang‘ich ta‘limda tolerantlikni shakllantirishda badiiy adabiyotning o‘rni ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda badiiy asarlar va adabiy qahramonlarning bolalar shaxsining axloqiy, ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga ta‘siri, shuningdek, ular orqali hurmat, bag‘rikenglik va ijtimoiy hamjihatlik kabi qadriyatlarni shakllantirish mexanizmlari yoritilgan. Shuningdek, ishda badiiy adabiyotdan foydalanishning samarali metodlari — suhbat, muhokama, rolli o‘yinlar va interfaol yondashuvlar tahlil qilingan hamda ularning tarbiyaviy samaradorligi asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, yosh va psixologik xususiyatlarga mos tanlangan badiiy asarlar bolalarda tolerantlikni shakllantirishda muhim pedagogik vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Badiiy adabiyot, maktabgacha ta‘lim, boshlang‘ich ta‘lim, tolerantlik, bag‘rikenglik, ijtimoiy hamjihatlik, adabiy qahramon, axloqiy tarbiya, empatiya, pedagogik metodlar.

Abstract: This work analyzes the role of fiction in the formation of tolerance in preschool and primary education from a scientific and pedagogical perspective. The study highlights the impact of fiction and literary characters on the moral, social and emotional development of children's personalities, as well as the mechanisms for the formation of values such as respect, tolerance and social cohesion through them. In addition, the work analyzes effective methods of using fiction - conversation, discussion, role-playing games and interactive approaches, and substantiates their educational effectiveness. The results of the study show that fiction selected in accordance with age and psychological characteristics serves as an important pedagogical tool in the formation of tolerance in children.

Keywords: Fiction, preschool education, primary education, tolerance, tolerance, social cohesion, literary character, moral education, empathy, pedagogical methods

Kirish

Maktabgacha va boshlang‘ich ta‘lim davri inson shaxsining ijtimoiy-axloqiy shakllanishida eng muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Aynan shu davrda bola atrofdagi olamni idrok etishni boshlaydi, ijtimoiy munosabatlarning dastlabki ko‘rinishlarini kuzatadi hamda “men va boshqalar” tushunchasini anglaydi. Shu jarayonda uning ongida hurmat, bag‘rikenglik (tolerantlik), empatiya va hamjihatlik kabi

ijtimoiy-axloqiy sifatlar shakllanadi yoki aksincha, noto‘g‘ri yo‘nalishda rivojlanishi mumkin. Shuning uchun ushbu yosh davrida tarbiya vositalarini to‘g‘ri tanlash pedagogik jihatdan alohida ahamiyatga ega. Badiiy adabiyot, ayniqsa bolalar adabiyoti, maktabgacha va boshlang‘ich ta’limda tolerantlikni shakllantirishning eng samarali vositalaridan biri sifatida qaraladi. Chunki badiiy asar bola ongiga bevosita didaktik nasihat shaklida emas, balki obrazlar, voqealar va emotsional kechinmalar orqali ta’sir ko‘rsatadi. Bola ertak yoki hikoyani tinglar ekan, u qahramonlar bilan birga yashaydi, ularning quvonchi va qayg‘usini his qiladi, natijada axloqiy qadriyatlarni ichki tajriba sifatida qabul qiladi. Tolerantlik tushunchasi pedagogik nuqtayi nazardan faqat boshqacha fikrga chidash emas, balki uni tushunish, hurmat qilish va qabul qila olish qobiliyatini ham anglatadi. Bu sifatlar ayniqsa kichik yoshda shakllanishi zarur, chunki bu davrda bolaning shaxsiy qarashlari endigina shakllanayotgan bo‘ladi. Badiiy adabiyot esa aynan shu jarayonni boshqaruvchi muhim psixopedagogik vosita hisoblanadi.

Bolalar adabiyotidagi qahramonlar orqali bola turli ijtimoiy rollar bilan tanishadi. Masalan, mehribon qahramonning boshqalarga yordam berishi, turli xarakterdagi obrazlarning bir maqsad yo‘lida hamkorlik qilishi yoki adolatsizlikka qarshi birgalikda kurashishi kabi holatlar bolada ijtimoiy hamjihatlik va hurmat tuyg‘usini shakllantiradi. Shu bilan birga, salbiy qahramonlarning xatti-harakatlari orqali bola noto‘g‘ri xulq-atvorning oqibatlarini ham anglay boshlaydi. Bu jarayon uning axloqiy baholash qobiliyatini rivojlantiradi. Badiiy adabiyotning yana bir muhim jihati shundaki, u empatiya – ya’ni boshqalarning his-tuyg‘ularini tushunish qobiliyatini rivojlantiradi. Bola qahramonning qayg‘usi yoki quvonchini hissiy jihatdan boshdan kechiradi. Bu esa uning ichki dunyosida “boshqa insonni tushunish” ko‘nikmasini shakllantiradi. Empatiya esa tolerantlikning asosiy psixologik poydevori hisoblanadi.

Maktabgacha ta’lim bosqichida badiiy adabiyot asosan ertaklar, qisqa hikoyalar, she’rlar va sahna ko‘rinishlari orqali beriladi. Bu davrda obrazlar sodda, yorqin va hissiy jihatdan kuchli bo‘lishi lozim. Chunki bola murakkab mantiqiy tahlildan ko‘ra, emotsional idrokka ko‘proq tayanadi. Boshlang‘ich ta’lim bosqichida esa asarlar mazmuni asta-sekin murakkablashadi, axloqiy konfliktlar, ijtimoiy muammolar va turli xarakterlar o‘rtasidagi munosabatlar chuqurroq yoritila boshlaydi.

Tolerantlikni shakllantirish jarayonida faqat badiiy asarni o‘qishning o‘zi yetarli emas. Pedagogik yondashuv ham muhim rol o‘ynaydi. O‘qituvchi va tarbiyachi bolalarni asar mazmunini tahlil qilishga yo‘naltirishi, qahramonlar xatti-harakatlarini muhokama qilishga undashi lozim. “Agar sen shu qahramon o‘rnida bo‘lganingda nima qilarding?”, “Nega u boshqalarga yordam berdi?”, “Qaysi qahramonning harakati to‘g‘ri deb o‘ylaysan?” kabi savollar bolalarda tanqidiy fikrlash va axloqiy xulosa chiqarish ko‘nikmasini rivojlantiradi. Shuningdek, rolli o‘yinlar va sahnalashtirish metodlari ham juda samarali hisoblanadi. Bola qahramon roliga kirganda, u faqat matnni takrorlamaydi, balki uning hissiy dunyosiga kirib boradi. Bu jarayon ijtimoiy tajribani boyitadi va boshqa insonni tushunish qobiliyatini kuchaytiradi. Natijada bola real hayotda ham boshqalarga nisbatan hurmat va bag‘rikenglik bilan munosabatda bo‘lishga o‘rganadi. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, badiiy adabiyot orqali berilgan tarbiya og‘zaki nasihat yoki qoidalar orqali berilgan tarbiyaga qaraganda ancha samaraliroqdir. Chunki badiiy obrazlar bolaning hissiy xotirasida chuqur saqlanadi va uzoq muddatli ta’sir

kuchiga ega bo‘ladi. Bola o‘qigan qahramonini ideal sifatida qabul qiladi va unga taqlid qilishga intiladi.

Maktabgacha va boshlang‘ich ta’limda tolerantlikni shakllantirish jarayoni faqat tarbiyaviy maqsad bilan cheklanib qolmaydi, balki shaxsning ijtimoiy-psixologik rivojlanish qonuniyatlariga asoslangan murakkab pedagogik jarayon hisoblanadi. Bu jarayonda bola o‘zining dastlabki ijtimoiy tajribasini shakllantiradi, atrofdagilar bilan munosabat o‘rnatishni o‘rganadi hamda jamiyatda qabul qilingan axloqiy me‘yorlarni asta-sekin ichki qadriyat sifatida qabul qiladi. Aynan shu bosqichda badiiy adabiyotning ta’siri kuchli va hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Badiiy adabiyotning pedagogik imkoniyatlari uning ko‘p qatlamli tuzilishi bilan bog‘liqdir. Har bir badiiy matn nafaqat voqealar ketma-ketligi, balki ma’lum bir g‘oyaviy-axloqiy tizimni ham o‘zida mujassam etadi. Bola ushbu tizimni bevosita tahlil qilmasdan turib, uni obrazlar orqali qabul qiladi. Bu jarayon psixologiyada “bilvosita ijtimoiy o‘zlashtirish” deb izohlanadi. Ya’ni bola hayotiy tajribani real vaziyatlardan emas, balki adabiy modeldan o‘zlashtiradi.

Tolerantlikni shakllantirishda adabiy qahramonlarning xilma-xilligi ham muhim rol o‘ynaydi. Turli xarakter, turli ijtimoiy mavqe, turli madaniy kontekstga ega qahramonlar bola ongida “insonlar turlicha bo‘lishi mumkin, lekin ularning barchasi hurmatga loyiq” degan tushunchani shakllantiradi. Bu esa stereotiplarning oldini olishda muhim omil hisoblanadi. Ayniqsa, kichik yoshdagi bolalarda “men va boshqalar” chegarasi juda keskin bo‘lishi mumkin, shuning uchun adabiy obrazlar bu chegarani yumshatadi va ijtimoiy ochiqlikni rivojlantiradi.

Shuningdek, badiiy adabiyotda konfliktli vaziyatlarning mavjudligi ham pedagogik jihatdan katta ahamiyatga ega. Har qanday hikoya yoki ertakda qahramonlar o‘rtasida ziddiyat, sinov yoki qarama-qarshilik bo‘ladi. Aynan shu konfliktlar orqali bola muammoli vaziyatlarni qanday hal qilish mumkinligini o‘rganadi. Agar konflikt zo‘ravonliksiz, muloqot va tushunish orqali hal etilsa, bu bola ongida ijobiy model sifatida mustahkamlanadi. Bu esa tolerantlikning amaliy ko‘rinishidir.

Bundan tashqari, badiiy adabiyot bolaning til va fikrlash rivojiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Til boyligi ortishi bilan birga, bola o‘z his-tuyg‘ularini ifodalash imkoniyatiga ega bo‘ladi. O‘zini ifodalay olgan bola esa boshqalarni ham yaxshiroq tushuna boshlaydi. Bu jarayon ijtimoiy kommunikativ kompetensiyaning shakllanishiga olib keladi.

Pedagogik amaliyotda badiiy adabiyotdan foydalanish tizimli yondashuvni talab qiladi. Bu jarayonda faqat asarni tanlash emas, balki uni qanday taqdim etish ham muhimdir. Masalan, interfaol metodlar, muhokama asosidagi o‘qish, savol-javob texnologiyalari va ijodiy topshiriqlar adabiy matnning tarbiyaviy samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Bola faqat tinglovchi emas, balki faol ishtirokchiga aylanganda, uning ichki qabul qilish jarayoni yanada chuqurlashadi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar shuni ko‘rsatadiki, tolerantlikni shakllantirishda emotsional ta’lim (emotional learning) juda muhim o‘rin tutadi. Badiiy adabiyot aynan emotsional ta’lim uchun eng qulay vosita hisoblanadi, chunki u bolada bevosita hissiy javob uyg‘otadi. Bu hissiy javob esa axloqiy xulosa bilan birlashganda, barqaror qadriyatga aylanadi.

Shu bilan birga, oila va ta’lim muassasasi o‘rtasidagi hamkorlik ham badiiy adabiyotning samaradorligini oshiradi. Agar bola maktabda o‘qigan yoki eshitgan asari

haqida uyda ham suhbat qilsa, bu uning fikrini mustahkamlaydi va qadriyatlarning chuqurroq singishiga yordam beradi. Demak, tolerantlikni shakllantirish jarayoni uzluksiz va integratsiyalashgan bo‘lishi zarur.

Umuman olganda, badiiy adabiyot maktabgacha va boshlang‘ich ta’limda nafaqat bilim beruvchi vosita, balki shaxsning axloqiy-ijtimoiy shakllanishini ta’minlovchi murakkab pedagogik tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Uning ta’siri orqali bola jamiyatda o‘z o‘rnini topishga, boshqalarni tushunishga va eng muhimi, hurmat qilishga o‘rganadi. Shu sababli ta’lim jarayonida badiiy adabiyotdan foydalanish ilmiy asoslangan, maqsadli va tizimli bo‘lishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni (yangi tahrir). – Toshkent, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish va yangi tizim yaratish to‘g‘risida”gi Farmoni. – Toshkent, 2021.
3. Karimova V.M. Pedagogik psixologiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.
4. Mahmudova D.A. Bolalar psixologiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
5. Yo‘ldoshev J.G‘. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2019.
6. Azizxodjaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU, 2017.
7. G‘afforova T. Boshlang‘ich ta’lim metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2021.
8. Qodirov B.R. Bolalar adabiyoti va tarbiya asoslari. – Toshkent: Fan, 2016.
9. Islomova N. Bolalar adabiyoti va axloqiy tarbiya. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2020.
10. Hasanov A. Pedagogik jarayonda badiiy adabiyotdan foydalanish metodikasi. – Toshkent, 2022.
11. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. – Paris, 2017.
12. OECD. Skills for 21st Century Learners Report. – Paris, 2019